

V slovenskem zgodovinsko-pisju se že od vsega začetka pri raziskovalcih, ki so se ukvarjali s problematiko začetkov delavskega oziroma socialističnega gibanja na Slovenskem, pojavlja v zvezi z osebnostjo Franceta Železnikarja trditev, da je, ali prisostvoval velikim dogodkom v Parizu marca do maja 1871, ali pa celo v njih tudi sam aktivno sodeloval. Prvi, ki je o tem začel dvomiti, je bil Dušan Kermavner. Ne eni in ne drugi za to niso imeli nobenih otipljivih dokazov. Vsi so upali, da bo problem pojasnjen, ko bo pregledano gradivo procesa v Celovcu iz decembra leta 1884, ko so bili zaradi veleizdaje postavljeni pred porotno sodišče vodilni člani ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva. Med akti, ki jih je v preiskavi proti obtožencem zbralo državno pravdnništvo v Ljubljani, sem res našla nekaj uradnih dopisov, protokolov zaslišanj pri preiskovalnem sodniku in Železnikarjeve rokopisne zapiske, ki problem nekoliko bolj osvetljujejo.

Ivan Prijatelj se v svoji obširni Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848—1895 v poglavju Socialistično gibanje med Slovenci ne ukvarja veliko s Francetom Železnikarjem kot morebitnim udeležencem pariške komune, ugotavlja le na podlagi govoric, ki so zašle tudi med strani takratnih slovenskih časnikov, da je Železnikar bil navzoč pri »teh svetovno važnih dogodkih«. Ko Prijatelj piše o procesu v Celovcu, še enkrat navaja, da je bil Železnikar za časa komune v Parizu, da pa se ni udeležil bojev na barikadah v Parizu in Lyonu. Prijatelj je to svoje poročilo o poteku obravnave skoraj v celoti prepisal iz Slovenskega naroda.¹ To poročilo pa je Slovenski narod posnel po obsežnem članku v Klagenfurter Zeitung, ki je izšel v petih nadaljevanjih decembra 1884. Dopisnik Slovenskega naroda namreč omenja stroge varnostne priprave ob začetku obravnave in zaradi tega ni mogel priti v sodno dvorano. To pa je očitno bilo dovoljeno novinarju Klagenfurter Zeitung, verjetno zato, ker je pač proces bil v Celovcu in ne v Ljubljani, kot bi to bilo normalno. Poročilo v Klagenfurter Zeitung v kratkem Železnikarjevem življenjepisu v uvodu članka navaja le, da je bival v Franciji v času francosko-pruske vojne in pariške komune. Narodov podatek, da je Železnikar bil za časa komune v Parizu, je torej le samovoljna preinterpretacija njegovega dopisnika. Dosti bolj določen je Fran Erjavec s trditvijo, da se je Železnikar »bojeval za časa pariške komune na tamošnjih barikadah«², medtem ko Anton Kristan piše le, da je »oboževal na primer

pariško komuno in komunarde, revolucionarje je ljubil z vso nežnostjo nepokvarjene duše«.³ V letih 1952 in 1953 je Ferdo Gestrin objavil dve krajši razpravi, v katerih je obdelal odmeve in vplive pariške komune na Slovenskem. V sestavku, ki ga je objavil v Delavski enotnosti, poudarja močan vtis pariških dogodkov na Železnikarja, ko jim je prisostvoval v času svojega bivanja v Parizu in njihov vpliv na njegovo delovanje po vrnitvi v domovino ter ga je zato imenoval slovenski komunard.⁴ V drugem pregledu je zapisal po podatkih, ki jih je dobil od Rudija Kyovskega, da se je Železnikar »boril na barikadah in je bil v boju ranjen v levo ramo, s čimer se je ponašal pred svojimi prijatelji, kar pa je seveda zanikal na procesu proti sebi in tovarišem« ter da je Železnikar bil »v pravem smislu besede učenec pariške komune. Francija in pariška komuna sta mu pomenili višek svobode. Povsod je hvalil pariško komuno in rdeča zastava mu je bila znak poguma«.⁵ Vrsto krajših prispevkov za zgodovino začetkov delavskega gibanja je napisal tudi Rudi Kyovsky, ki je najbolj vnet in prepričan pristaš trditve, da je Železnikar aktivno deloval v borbah pariške komune.⁶

Ko je Dušan Kermavner pripravljala komentirano izdajo Prijateljeve zgodovine, se je moral poglobiti tudi v študij problematike socialističnega gibanja v Ljubljani v sedemdesetih in osemdesetih letih. Rezultat tega študija je dodatek z naslovom Socialistično gibanje med Slovenci (od začetkov do leta 1895) v opombah k Prijateljevi slovenski kulturnopolitični zgodovini V, ki jim je dal skupen naslov Slovenska politika v letih 1879 do 1895.⁷ Tu je prvič odkrito podvomil v trditve dotedanjih raziskovalcev. Premišljati mu je dalo dejstvo, da se je Železnikar vrnil iz Francije leta 1875, kot aktivnega člana ljubljanske obrtniško-demokratske skupine in ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva pa ga lahko zasledimo šele v letih 1880—1881. Dejansko se Železnikar pet let po vrnitvi iz Francije ni pozanimal za obstoj in delovanje delavskega izobraževalnega društva v Ljubljani. Nadalje Kermavner ugotavlja, da »socialističnih nazorov pri Železnikarju ni opaziti nobenih, iz Francije je prinesel s seboj samo radikalni demokratizem in v okviru tega je postal duša obrtniško-demokratske skupine v Ljubljani«.⁸ Nekoliko bolj utemeljuje Kermavner to ugotovitev v polemičnem zapisu k Goulouhovim spominskim zapiskom, ko piše: »Navdušenje ga (Goulouha) je tako zaneslo v »Pripisu« (str. 406—407), da

je v prvi povečevalni vročici povzdignil Franceta Železnikarja..., v člana mednarodnega revolucionarnega proticarističnega komiteja' in v 'borca v vrstah pariških komunardov', ki da 'je presadil na naša tla miselnost bakunizma in blankizma, bojov na barikadah, stalne revolte, vso ekstremistično vsebino prvih začetkov mednarodnega socialističnega gibanja', in mu je pripisal avtorstvo Kebrovega anarhističnega letaka iz leta 1883 s parolo: 'dinamit in petrolium'. Dejansko so se takšna 'gesla' takrat sejala 'na naša tla' iz radikalnosocialističnega gibanja v sosednjih avstrijskih deželah in iz londonske Mostove »Freiheit«, medtem ko nikakor ni videti, da bi jih bil mogel prinesiti iz Francije Železnikar, ki je bil tam pristopil k nekemu republikanskemu (ne pa 'komunardskemu' ali celo anarhističnemu) slovanskemu komiteju, a je bil celo petletje po vrnitvi v Ljubljano v tem pogledu docela brezbarven!⁹

France Železnikar se je rodil 1. decembra 1843 v Ljubljani. Dve leti je obiskoval mestno ljudsko šolo. Po končani petletni učni dobi pri krojaškem mojstru Agricolu je od leta 1860 do 1868 delal v Gradcu, v Ljubljani, na Dunaju, v Mariboru in Trstu. Leta 1868 se je vrnil v Ljubljano in bil zaradi udeležbe pri pretepu z ljubljanskimi turnarji v Vevčah obsojen na 6-tedensko zaporno kazen. Leta 1869 je spet odpotoval v tujino, v Švico, v Ženevo in nato v Francijo, kjer je delal v Montluçonu Lyonu in Parizu. O njegovem bivanju v Parizu je znano le to, da je postal leta 1873 član odbora republikanskega krožka v Parizu in je podpisal letak skupno z Radochovim, Maksimoffom, Priczejem in Boudo, naslovljen na vse Slovane, v katerem jih pozivajo, naj ne nasedejo »poskusom plačanih panslavistov, ki se hočejo pod visokim vodstvom policije v Petrogradu, Berlinu ali Dunaju polastiti javnega mnenja v slovanskih deželah« in razglašajo, da je bodočnost Slovanov v slovanski federaciji, ustvarjeni s svobodno privolitvijo svobodnih narodov.¹⁰ Na zaslišanju pri preiskovalnem sodniku Rachbachu dan po svoji aretaciji 22. aprila je Železnikar povedal, da je v Parizu bival od leta 1869 do sredine leta 1870, v času nemškega obleganja Pariza, in nato znova odšel v Lyon. Železnikarju se je tu pripetila očitna spominska napaka. Pruske čete so namreč začele oblegati Pariz šele konec oktobra 1870. Na ponovnem zaslišanju 6. maja je še enkrat ponovil, da je bil v času pariške komune v Lyonu. Ker je bila tudi v Lyonu od 22. do 25. marca ustoličena komuna, je razumljivo, zakaj je Železnikar trdil, da se ni udeležil bojov na barikadah v tem mestu. Iz dopisa avstroogrškega generalnega konzulata v Parizu z dne 8. avgusta 1884 je razvidno, da se je v Pariz povrnil leta 1872 in ga zaradi pomanjkanja dela zapustil maja

1873. Generalni konzul pa ni mogel potrditi Železnikarjeve navedbe, ki jo je dal preiskovalnemu sodniku, prav tako ni mogel dati nobenega drugega podatka o njegovem bivanju v Franciji. Ko sem letos poskušala na podlagi morebitnih ohranjenih policijskih prijavnic ugotoviti datume njegovega gibanja v posameznih krajih Francije, sem dobila iz Pariza, Lyona in Montluçonu odgovore, da v tamkajšnjih arhivih niso našli nobenih podatkov o Železnikarju, ker prijavnice bivanja iz tega obdobja niso več ohranjene. Ob tem naj opozorim še na eno dejstvo. Železnikar je bil na procesu sojen zaradi zločina veleizdaje, žaljenja cesarja in kaljenja javnega reda in miru. Obtožnica državnega pravdnštva v Ljubljani mu ne očita delovanja med njegovim bivanjem v Franciji, ker za to ni bilo mogoče zbrati trdnih dokazov, čeprav oba dopisa avstroogrškega generalnega konzulata iz Pariza in dopis ljubljanskega župana Grassellija državnemu pravdnštvu v Ljubljani iz novembra 1882, priložen zbranemu dokaznemu gradivu, v katerem Grasselli trdi, da ima Železnikar stike s Parizom in Londonom, od koder tajno dobiva prepovedane letake, dokazujejo, da se je namestnik državnega pravdnika Pajk trudil, da bi preveril tudi obtožbe te vrste.¹¹ Gotovo bi mu dokazano dejstvo, da je bil Železnikar bivši komunard, olajšalo delo pri prepričevanju porote, da je Železnikar v resnici nevaren anarhist.

Leta 1875 se je Železnikar vrnil v Ljubljano in odprl krojaško delavnico. Prvič zasledimo njegovo delovanje, ko se pojavi med sklicatelji ljudskega shoda 28. oktobra 1880 skupaj s Francem Potočnikom, Josipom Reggalijem, Jakobom Škerbinem in Janezom Dolharjem, na katerem je nastopil tudi kot govornik. V ljubljanskem delavskem izobraževalnem društvu začne delovati, kot kažejo spisi o društvu, šele sredi leta 1881.¹² Konec leta 1881 se je Železnikar zelo aktivno udeležil priprav za ustanovitev obrtniškega društva za Kranjsko in je bil izvoljen tudi v začasni odbor, ki naj bi izdelal pravila. Na ustanovnem zboru v začetku decembra pa je prišlo do razkola, zmagala je struja, ki se je zavzemala za to, da bi bilo društvo nepolitično. Železnikar si je prizadeval nato s svojimi somišljeniki ustanoviti novo politično obrtniško društvo, vendar deželna vlada pravil tega društva ni potrdila. Kljub temu porazu se obrtniškodemokratska skupina ni razbila in v letih 1883—84 je glavno oporišče svojega delovanja prenesla v ljubljansko delavsko izobraževalno društvo. To vedno uspešnejše sodelovanje je pretrgala aretacija Železnikarja aprila 1884. Obenem z njim so zaprli še čevljarskega mojstra Ferdinanda Tumo, med preiskavo pa še vrsto osumljencev. Sredi septembra je bila le-ta končana in v zaporu so

ostali le Železnikar, Tuma, krojaški mojster France Šturm, knjigoveški pomočnik Edvard Kriegl in čevljarški pomočnik France Dhü. Proces proti njim se je začel v začetku decembra 1884 pred porotnim sodiščem v Celovcu. Po 6-dnevni obravnavi je bila izrečena za obtožene Tuma, Šturma, Kriegla in Dhüja oprostilna sodba, France Železnikar pa je bil obsojen na 8-letno in pozneje po pritožbi na 10-letno težko ječo. Poslan je bil v kaznilnico Suben v Gornji Avstriji in tam odsedel 8 let, nato pa je bil na lastno prošnjo pomiloščen in v Ljubljano se je vrnil januarja leta 1893. Začel je delovati v socialnodemokratski stranki, vendar brez vidnejšega uspeha. Februarja 1903 je napravil samomor.

Mislím, da gre pri obravnavi tega problema za dve stvari: eno je vprašanje Železnikarjeve udeležbe v pariški komuni in drugo vpliv njenih idej na njegovo delovanje v Ljubljani od 1880 do 1884. Iz zbranega gradiva se da na podlagi Železnikarjevih izjav zaključiti, da ni mogel biti komunard, ker v tistem času sploh ni bil v Parizu, temveč v Lyonu. Pojavi pa se vprašanje, od kod je zašla v slovensko zgodovino pisje trditev, ki je okoli Železnikarjeve osebnosti ustvarila legendo o pariškem komunardu in borcu barikad. V gradivu za proces sem našla v zapisniku zaslišanja čevljarškega mojstra Bartola Žitnika iz Ljubljane z dne 5. maja 1884 njegovo izjavo, da mu je Železnikar sam v njegovi delavnici pripovedoval, da je bil v Parizu in da je bil takrat ranjen v levo ramo.¹³ Na obravnavi v Celovcu pa je Žitnik še povedal, da sta bila z Železnikarjem na svetovni razstavi v Parizu leta 1878 in ob tej priliki naj bi mu Železnikar pokazal ulico, »kjer so v pariški vstaji padali mojstri«.¹⁴ Ko je bila prvi dan obravnave prebrana obtožnica, je Železnikar kot glavni obtoženec nastopil prvi. Takrat je med drugim izjavil, da »ni sodeloval v barikadnih bojih v Lyonu in Parizu in tudi ni dobil nobene strelne rane; če je pa kdaj kaj takšnega pripovedoval, je bilo to le v šali in iz neumnosti«.¹⁵ Tako je priznal, da je to res razlagal, čeprav je pozneje zašel z zanikanjem Žitnikovega pričevanja, ko je trdil, da takšnih izjav nikoli ni dajal, v protislovje. Mislím, da je treba v teh dveh izjavah — Žitnikovi in Železnikarjevi — iskati razlago za dejstvo, da se je v zavesti kroga ljudi, v katerem se je gibal Železnikar, ustvarila ta predstava, se pojavlja ob prilikah političnih spopadov v časopisju in se zasidrala v slovensko zgodovino pisje. Nedvomno je res, da je imel Železnikar v svojem značaju eno potezo — bahavost, povezano z željo po družbeni uveljavitvi. Razumljiva je zato izjava Matije Kunca na sodišču, ki je Železnikarja dobro poznal, da ga ima »zaradi njegove prenapetosti in nedoslednosti za na pol norega,

ki bi bil iz samoveličja pripravljen biti tako predsednik republike kot katoliške družbe«. Železnikar se gotovo ni samo enkrat hvalil o svoji preteklosti med bivanjem v Franciji znancem in prijateljem, bodisi v ožjem krogu, bodisi za širšim gostilniškim omizjem. Na drugi strani pa je lahko kak napad po časnikih, ki je samo namigoval na to, da bi bil komunard, izzval pri njem ostro reakcijo. V Slovenskem narodu iz decembra 1881 najdemo tri članke te vrste, ki sovpadajo s sporom ob ustanavljanju obrtnega društva in s prizadevanji obrtniško-demokratske skupine po porazu na ustanovnem zboru tega društva v začetku decembra, da sama ustanovi svoje politično društvo, ki naj bi se imenovalo »Prvo kranjsko ljudsko društvo v Ljubljani«. Dne 18. decembra 1881 je v Slovenskem narodu izšel uvodnik — avtor je po Kermavnerjevi ugotovitvi dr. Ivan Tavčar —, v katerem je ostro napadel člane obrtniško-demokratske skupine in je po Kermavnerju pomenil »višek Narodove (dr. Tavčarjeve) gonje zoper obrtniške demokrate«.¹⁶ V uvodniku med drugim piše: »Brez šale, v središču Slovenske, v beli Ljubljani hotela se je zadnje čase organizirati socialnodemokratska stranka, in če smo dobro poučeni in poskušali bodo nekateri eksaltirani krojači in mizarji tudi v prihodnje, da bi ideje, katere so rodile Komuno v Parizu ter povzročile dozdej toliko krvavih pretepev mej delavci in policijo, zasejati tudi mej nas Slovence . . . Narodna stranka ne bode prav nikake izgube trpela, če se za vedno otrese teh slovenskih komunardov, ki jih je nosila do zdaj s sabo.« Med Železnikarjevimi rokopisi se je ohranila »Izjava« z dne 22. decembra 1881, za katero je Kermavner pravilno ugotovil, da je to Železnikarjev odgovor na napad Slovenskega naroda, ki pa je ta list ni hotel objaviti.¹⁷ Železnikar je na zaslišanju pri preiskovalnem sodniku Ecklu 5. septembra 1884 pojasnil, ko mu je predložil ta sestavek, da se ga je »ob priliki ustanavljanja obrtnega društva lotil Slovenski Narod, ne sicer poimensko, vendar na dvoumen način« in ga »med drugim označil kot socialnega demokrata in komunarda«. Povedal je, da je zato dal sestaviti Petru pl. Radicsu to pojasnilo, da bi ga javno razglasil.¹⁸ Iz uvoda razberemo, da sta ga v tem napadu zbudili predvsem besedi socialdemokrat in komunard in piše nato dalje: »Ker v tem natolcevanju omenjajo slovenski listi neko prejšnje bivanje v Parizu in obisk Dunajskega mesta, domneva se mi, kakor bi vse to naravnost cikalo na-me, ne glede na to, da je obče znano moje stališče kranjskega obrtniškega društva sedanjim voditeljem nasproti. Ker nadalje o v listih tiskanih besedah socialdemokrat in komunard ne le jaz, temveč vsakdo, komur je natančneje znano, kako se je snovalo kranjsko obrtniško društvo, so-

diti mora, da so neposredno napred merjena na-me in jih tudi v istini na-me obračajo, prisiljen sem tu izjaviti, da o d l o č n o zavrčam od svoje osebe imena socialdemokrat ali celo komunard, zavračati jih morem, ker jaz nikdar socialdemokrat niti komunard b i l n i s e m i n n i k d a r n e b o d e m.« V oči pade tu predvsem Železnikarjeva trditev, da je ne le njemu ampak tudi drugim jasno, da sta besedi socialdemokrat in komunard namenjeni prav njemu. To potrjuje domnevo, da se je o tem po Ljubljani takrat dosti govorilo. Nato Železnikar utemeljuje še razloge za svoje delovanje in »Izjavo« zaključuje: »Jaz kot obrtnik ostanem kar sem: prijatelj delavcem in ljudstvu; socialista in komunarda pa vsi listi tega sveta iz mene stvorili ne bodo.« Železnikar je ob tem nepomirljivem napadu, ki ga je Tavčar prav krvoločno končal, da je treba »te pričetke socialnodemokratskih pričetkov mej Slovenci streti, kakor se s peto stare strupena golazen sredi pota«, ugotovil, da je s svojim hvalisanjem gotovo šel predaleč, prestrašil se je in zato hotel s tem odločnim zaničanjem in obrazložitvijo principov svojega delovanja odvrniti od sebe takšne obtožbe kar pa mu ni uspelo, ker pač Slovenski narod njegove izjave ni hotel objaviti. Ostala dva članka gotovo ne po naključju sovpadata z Narodovo gonjo. V dopisu iz Ljubljane z naslovom »Naši komunardi«¹⁹ je neznan pisec, ki se je podpisal »ljubljski narodni obrtnik«, napadel štiri člane obrtniško demokratične skupine, ne da bi jih imenoval. Napadi so leteli, kot je ugotovil Kermavner, na Josipa Regalija, Franceta Železnikarja, Ferdinanda Tumo in Franca Šturma.²⁰ Posebej o Železnikarju je pisec zapisal: »Kar se tiče drugih treh oznanjevalcev nove vere (to je Železnikarja, Tume in Šturma), sili se v prvo vrsto nek krojaški obrtnik, kateri misli, da je zategadelj, ker ga je slučajno zanesla sapa v domovino res prave francoske svobode, uže poklican politično modrost učiti ves slovenski narod, posebno pa ljubljanske obrtnike.« Dva dni kasneje je Slovenski narod objavil še »Poslano«, odgovor ljubljanskih obrtnikov Kunca, Žitnika in Šumija, ki jih je Železnikar napadel v Slovencu nekaj dni prej, ki ga podpisniki posmehljivo končujejo: »Furor Parisien! Mast se topi!«²¹ Značilno je tudi, da se je Železnikar konec leta 1883 spustil v tožbo zaradi razžaljenja časti proti Mihi Končarju, ker da ga je imenoval ob neki priliki komunard. Železnikar je trdil, da so komunisti le še v ječah, ker so nevarni, in po tej logiki naj bi bil tudi on nevaren. Po prvem zaslišanju pa je od obtožbe odstopil, po lastni izjavi pred sodiščem, zato ker so ga opozorili, da beseda komunist ni obrekljiva.²²

Med Železnikarjevimi rokopisnimi zapiski vzbujajo med sicer zelo neurejenimi drobci iz-

piskov z vseh vetrov v francoskem, nemškem in slovenskem jeziku, v katerih piše o delovanju inkvizicije v Španiji, Italiji, na Nizozemskem, o papeštvu, religiji, o ruskem nihilizmu, o položajih malih obrtnikov, o tajnosti pisem itd. posebno pozornost trije: kratek sestavek o Delescluzu, ki ga označuje za mučenika pariške komune, ki je »vse svoje življenje posvetil boju za zmago republike in revolucije, kraljestvo in cesarstvo sta bila zanj permanenten umor«, v nemščini napisan Testament pariške komune in revolucionarno pesem, prav tako v nemščini, z naslovom Allons enfants de la patrie in ta verz se ponavlja ob koncu vsake kitice. Železnikar je na zaslišanju zatrjeval, da so to prepisi in prevodi iz francoskih časopisov, ki jih je prebiral v ljubljanskem Slonu, v glavnem iz časopisa République française, da bi se vadil v francoščini. Na ugotovitev preiskovalnega sodnika, da je bil Testament pariške komune objavljen v 11. številki Mostove Freiheit leta 1882, je Železnikar odgovoril, da je tudi ta zapis sam prevedel iz nekega, ni se mogel spomniti, katerega francoskega časopisa.²³ Ker so ti rokopisi zelo neurejeni, se ne da ugotoviti, kdaj so nastali, ne kakšen je bil pri tem Železnikarjev namen, vsekakor pa osvetljujejo, kam sta bila obrnjena njegovo zanimanje in njegova pozornost. Dokazujejo, da se je Železnikarju v kasnejšem času vsekakor zbudilo zanimanje in navdušenje za pariško komuno.

OPOMBE

1. I. Prijatelj, Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina, V DZS, Ljubljana 1966, str. 384 in str. 426; Slovenski narod št. 283 z dne 9. decembra 1884 in Klagenfurter Zeitung št. 283 z dne 7. decembra 1884. — 2. F. Erjavec, Pregled slovenskega socialističnega gibanja med Slovenci, Socialna misel V/VI, 1926/27, str. 138. — 3. A. Kristan, O delavskem in socialističnem gibanju na Slovenskem do ustanovitve JSDS (1848—1896), Ljubljana 1927, str. 111. — 4. F. Gestrin, Pod vplivom pariške komune je delavsko gibanje hitreje dobilo socialistično smer. Odmev pariške komune na Slovenskem, Delavska enotnost XI, št. 18-19 z dne 1. maj 1952. — 5. F. Gestrin, Prvi koraki delavskega gibanja in odmevi Pariške komune na Slovenskem, Socialistična misel I. 1952/53, str. 360. — 6. R. Kyovsky, Narodno vprašanje ob prvih začetkih socialističnega gibanja med slovenskim delavstvom, Socialistična misel II, 1954, str. 13. — 7. D. Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895, DZS, Ljubljana 1966, (dalje navajam Kermavner, Dodatek). — 8. Pravatam, str. 643. — 9. Primerjaj R. Golouh, Pol stoletja spominov, IZGD, Ljubljana 1966 in D. Kermavner, Ob spominskih zapiskih R. Golouha: o tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije, ZČ XXII, 1968, zv. 1-2 str. 118/119. — 10. R. Kyovsky, navedeno delo, str. 13—16. — 11. Dopisa avstroogrškega

generalnega konzulata v Parizu z dne 5. in 8. avgusta 1888, št. 6822 in št. 6859, dopis župana Grassellija državnemu pravdnistvu v Ljubljani 14. novembra 1882, št. 7912/A 1959, obtožnica državnega pravdnistva v Ljubljani z dne 30. septembra 1884 št. 5546/4 295 in protokol zaslišanj Franceta Železnikarja št. 20. — 12. Policijsko poročilo Vončine z dne 8. avgusta 1884 o mesečnem zborovanju društva, št. 11465/III. — 13. Protokol zaslišanja Bartola Žitnika št. 62. — 14. Zapisnik sodne obravnave v Celovcu, št. 677/13994.

— 15. Prav tam. — 16. Slovenski narod št. 288 z dne 18. decembra 1881 in Kermavner, Dodatek, str. 678. — 17. Kermavner, Dodatek, str. 687. — 18. Protokol zaslišanj Franca Železnikarja št. 20. — 19. Slovenski narod št. 292 z dne 23. decembra 1881. — 20. Kermavner, Dodatek, str. 683—684. — 21. Slovenski narod št. 294 z dne 25. decembra 1881 in Slovenec št. 140 z dne 17. decembra 1881. — 22. Ali je beseda »komunard« razžaljenje časti, Slovenski narod št. 284 z dne 12. decembra 1883. — 23. Protokol zaslišanj Fr. Železnikarja št. 20.

